

Поняття соціально-економічної безпеки підприємства

Коленда Н.В.

кандидат економічних наук, доцент

Східноєвропейського національного університету імені Лесі Українки

У статті з'ясовано сутність поняття безпеки. Досліджено підходи науковців до трактування економічної безпеки підприємства та соціальної, на основі чого виділено основні підходи та ознаки, а також сформовано авторське тлумачення цих понять. Аналіз та логічне узагальнення результатів дослідження дали змогу сформулювати авторське трактування поняття «соціально-економічна безпека підприємства».

Ключові слова: безпека, економічна безпека, соціальна безпека, соціально-економічна безпека, загрози, ризики.

Коленда Н.В. ПОНЯТИЕ СОЦИАЛЬНО-ЭКОНОМИЧЕСКОЙ БЕЗОПАСНОСТИ ПРЕДПРИЯТИЯ

В статье выяснена сущность понятия безопасности. Исследованы подходы ученых к трактовке экономической безопасности предприятия и социальной, на основе чего выделены основные подходы и признаки, а также сформировано авторское толкование этих понятий. Анализ и логическое обобщение результатов исследования позволили сформировать авторскую трактовку понятия «социально-экономическая безопасность предприятия».

Ключевые слова: безопасность, экономическая безопасность, социальная безопасность, социально-экономическая безопасность, угрозы, риски.

Kolenda N.V. THE CONCEPT OF SOCIO-ECONOMIC SAFETY OF ENTERPRISE

The essence of the concept of safety is found in the article. The scientists' approaches to the interpretation of economic security and social are studied, based on what approaches and signs are selected and also author's interpretation of these concepts is formed. The analysis and logical synthesis of research results allowed the author interpretation of concept of social and economic safety of enterprise.

Keywords: safety, economic security, social safety, socio-economic safety, threats, risks.

Постановка проблеми у загальному вигляді. Діяльність підприємств перебуває під впливом ряду чинників зовнішнього та внутрішнього середовища, які несуть в собі певні ризики та небезпеки. З метою уникнення їхнього негативного впливу, оперативного реагування на виклики середовища функціонування необхідно формувати відповідну систему управління безпекою підприємства.

Аналіз останніх досліджень і публікацій.

Питання економічної безпеки висвітлювати Л. Абалкін, А. Архипов, Т. Білокінь, В. Білоус, М. Ващукін, С. Глазьев, Р. Дацків, Я. Жаліло, А. Кірієнко, Г. Козаченко, О. Ляшенко, В. Мунтіян, О. Новікова, Є. Олейніков, В. Паньков, Г. Пастернак-Таранушенко, І. Плетнікова, Р. Покотиленко, В. Пономарьов, С. Пирожков, В. Савіна, В. Сенчegov, В. Тамбовцев, В. Шликов та інші науковці. Щодо проблем соціальної безпеки, то їх вивчення проводили Г. Башнянин, О. Білорус, Д. Богиня, Т. Васильців, В. Геєц, О. Давидюк, С. Дойл, Б. Данилишин, Л. Ільчук, В. Куценко, Е. Лібанова, Б. Мінін, О. Новікова, В. Паламарчук, Г. Пастернак-Таранущенко, Ю. Порохнявий, Л. Семів, В. Скуратівський, Л. Шевчук та інші

вчені. Проте серед науковців не сформованого комплексного бачення вирішення цієї проблеми. Одні пропонують створювати систему економічної безпеки, інші – соціальної. Дехто розглядає більш широко, звертаючи увагу на необхідність врахування трьох основних складових: економічної, соціальної та екологічної, тобто формувати систему управління соціо-еколого-економічною безпекою.

Формулювання цілей статті (постановка завдання). В межах дослідження пропонуємо приділити увагу саме соціально-економічній безпеці, оскільки, на нашу думку, ці дві складові є визначальними у діяльності підприємства. До такого висновку дійшли, виходячи з того, що основною цінністю підприємства є персонал. І саме ефективність його використання, рівень продуктивності, вмотивованості до праці, можливості відтворення залежать від того, наскільки працівники відчуватимуть захищеність та безпеку. Водночас підприємству для того, щоб проводити ефективну соціальну політику, необхідно досягнути достатнього рівня економічної безпеки.

Виклад основного матеріалу дослідження. Та перш ніж перейти до з'ясування

сутності соціально-економічної безпеки, необхідно дослідити етимологію самого поняття «безпека».

Безпека є важливою передумовою життя кожної окремої людини та колективу загалом, яким може виступати і трудовий. Ґрунтуючись на дослідженнях А. Маслоу [1], можна стверджувати, що безпека належить до первинних потреб людини, а важливість її задоволення перебуває на рівні з фізіологічними. Незадоволення цієї потреби виводить людину за межі ефективної та стабільної участі у суспільно-економічному житті, знижує продуктивність діяльності. Подібні думки зустрічаємо і в інших науковців, які вивчали проблеми мотивації на основі задоволення потреб людини, зокрема К. Альдерфера, Ф. Герцберга [2, с. 380]. Д. МакКлелланд [3] прийшов до думки, що в сучасних умовах ці потреби навіть не повинні підлягати глибокому обговоренню у ході розроблення мотиваційних заходів, їх, безумовно, необхідно забезпечити, а акцент слід робити на потребах вищого рівня.

У давні часи безпеку визначали як явище, коли відсутні загрози або зло. За часів Середньовіччя безпеку розглядали як врівноважений стан духу людей, які вважали себе захищеними. В епоху Відродження завдяки філософським концепціям Т. Гоббса, Дж. Локка, Ж-Ж. Руссо безпеку почали пов'язувати з функціонуванням держави [4, с. 123].

У цей період наукове тлумачення поняття безпеки було сформоване Г. Гегелем, який зазначив, що завдяки державі в людини «звичка до безпеки стала її другою натурою» [5]. Тобто на державу покладалася основна роль у гарантуванні безпеки індивіда, господарюючого суб'єкта чи суспільства загалом.

При цьому необхідно пам'ятати, що стану абсолютної безпеки у природі не може існувати, адже кожна система перебуває під впливом певних чинників, сама впливає на середовище свого функціонування, змінює його, змінюється сама [6, с. 27].

Також необхідно враховувати, що стан безпеки – це, з одного боку, здатність запобігати шкоді життєво важливим інтересам особи, господарюючого суб'єкта чи суспільства загалом та уникати цієї шкоди, а з іншого – це стан захищеності останніх [7].

Виходячи з розглянутого вище, можна сказати, що безпека – це складне поняття, яке може відображати потребу, відчуття, результат цілеспрямованої діяльності, а також стан, за якого відбувається захист життєво важливих

інтересів суб'єктів соціально-економічної системи від можливих загроз та небезпек з метою забезпечення їх нормального функціонування.

Не менш складним для дослідження є поняття економічної безпеки. Оскільки її розглядають на різних рівнях, у різних функціональних сферах, одностайності щодо її тлумачення та змістового наповнення серед науковців поки що немає.

Вперше поняття «економічна безпека» було вжите Ф. Рузвельтом, який визначав її як стан, за якого запечені такі економічні права, як право на гідне житло, добру освіту, соціальний захист, розумний дохід в обмін на продукти та достатній рівень зайнятості населення.

На офіційному рівні це поняття вперше було задекларовано у 1985 році під час прийняття Резолюції про міжнародну економічну безпеку на 40-й сесії Генеральної асамблеї ООН, а на 42-й Генеральній Асамблеї ООН прийнята Концепція міжнародної економічної безпеки, яка вирізняє ієрархію рівнів економічної безпеки: глобальна, міжнародна, національна, регіональна, місцева, об'єктова (безпека окремого підприємства).

У вітчизняній науці поняття «економічна безпека» вперше з'явилося орієнтовно в 1994 році у праці Г. Пастернак-Таранушенко «Економічна безпека держави» [8, с. 25].

Проте сьогодні дослідження цього поняття охопило практично всі рівні, включаючи економічну безпеку особи, колективу, підприємства, регіону та держави. Та на кожному з них існують свої підходи до трактування сутності поняття та його змістового наповнення.

Нам необхідно зосередитися саме на вивченні економічної безпеки підприємства. З метою систематизації та структуризації цього поняття проведемо його теоретичний аналіз.

Є. Олейников визначає економічну безпеку підприємства як стан найбільш ефективного використання ресурсів для запобігання загрозам і забезпечення стабільного функціонування підприємства на теперішній час і в майбутньому [9, с. 54]. На нашу думку, для забезпечення економічної безпеки підприємства недостатньо буде тільки ефективного використання ресурсів. Є ще ряд інших складових діяльності, які мають суттєвий вплив на процес гарантування безпеки.

А. Кирієнко трактує економічну безпеку підприємства як стан оптимального для підприємства рівня використання його економічного потенціалу, за якого реальні та / або можливі збитки виявляються нижчими за встановлені

підприємством межі [10, с. 5]. В цьому визначенні сумнівним є критерій визначення рівня безпеки – збитки. Підприємство у своїй діяльності повинно орієнтуватися на прибуток, а не збиток. І недоотримання першого також може визначатися як загроза економічному становищу, а не його безпека.

Деяко подібне трактування економічної безпеки підприємства подають Т. Кузенко та С. Ілляшенко, розглядаючи його як стан ефективного використання усіх ресурсів і наявних ринкових можливостей, що дає змогу підприємству уникнути внутрішніх і зовнішніх загроз, забезпечує його тривале виживання та стійкий розвиток на ринку відповідно до обраної місії [11, с. 5; 12, с. 13].

Д. Ковальов та Т. Сухорукова розглядають економічну безпеку підприємства як захищеність від негативного впливу зовнішнього оточення, а також здатність своєчасно усунути різноманітні загрози або пристосуватися до наявних умов, які не відбиваються негативно на його діяльності [13, с. 48]. З нашої точки зору, у визначенні упущені чинники внутрішнього середовища, які несуть у собі не менше потенційних загроз, ніж зовнішні.

М. Бендіков трактує економічну безпеку підприємства як захищеність його науково-технічного, технологічного, виробничого та кадрового потенціалу від прямих (активних) або непрямих (пасивних) загроз [14]. Науковець зробив акцент саме на захищеності окремих складових потенціалу підприємства, не врахувавши інші елементи діяльності, що, на нашу думку, є суттєвим упущенням.

І. Плєтнікова визначає економічну безпеку підприємства як стан захищеності його діяльності від зовнішніх і внутрішніх загроз, а також здатність адаптуватися до наявних умов, які не впливають негативно на його діяльність [15, с. 7]. Це трактування дає досить обмежене уявлення щодо стану економічної безпеки підприємства, оскільки не зазначає, який при цьому фінансовий стан підприємства, яка його результативність та які можливості подальшого розвитку.

Ю. Кракос та М. Сєрік характеризують економічну безпеку підприємства як захищеність його виробничо-господарської діяльності від небажаних змін в цих сферах як з боку зовнішніх, так і з боку внутрішніх чинників [16, с. 7]. Знову бачимо певне обмеження в трактуванні безпеки, оскільки автори говорять тільки про виробничо-господарську діяльність та її захищеність, а інші напрями діяльності упущені з поля зору.

К. Раздіна дає трактування економічної безпеки підприємства як комплексу заходів, які сприяють підвищенню фінансової стійкості господарчих суб'єктів, які захищають їх комерційні інтереси від впливу негативних ринкових процесів [17, с. 64]. На нашу думку, дискусійним є положення щодо визначення безпеки як комплексу заходів певного цільового спрямування, скоріше, це все ж таки стан, який досягається за умови реалізації цих заходів.

А. Колосов тлумачить економічну безпеку підприємства як стан захищеності життєво важливих економічних інтересів підприємства від внутрішніх і зовнішніх джерел небезпеки [18, с. 27].

Г. Козаченко та В. Пономарьов розглядають економічну безпеку підприємства як міру гармонізації в часі і просторі економічних інтересів підприємства з інтересами пов'язаних з ними суб'єктів навколишнього середовища, які діють поза межами підприємства [19, с. 106]. Вважаємо, що під час забезпечення економічної безпеки економічні інтереси повинні бути узгоджені не тільки із суб'єктами зовнішнього середовища, але й із суб'єктами внутрішнього середовища та внутрішніми можливостями.

В. Шликов економічну безпеку підприємства визначає як стан захищеності життєво важливих інтересів підприємства від реальних і потенційних джерел небезпеки або економічних загроз [20, с. 97]. Стан захищеності без можливостей подальшого розвитку не дає змогу говорити про економічну захищеність. Тому науковцю доцільно було б врахувати цей момент, трактуючи сутність поняття.

С. Дубецька розглядає економічну безпеку підприємства як стан об'єкта в системі його зв'язків з точки зору його стійкості (самовиживання) та розвитку в умовах внутрішніх і зовнішніх загроз, непередбачуваних дій та складно прогнозованих чинників [21, с. 170].

Н. Подлужна говорить про економічну безпеку підприємства як характеристику системи, що самоорганізовується та саморозвивається, стан, за якого економічні параметри дають змогу зберегти головні її властивості: рівновагу і стійкість за мінімізації загроз [22, с. 6]. На відміну від попереднього визначення, де зазначалося, що в умовах економічної безпеки є можливості для подальшого розвитку, в цьому трактуванні це опущено. Це, на нашу думку, є не досить доречним, оскільки завдання гарантування економічної безпеки – це не тільки збереження основних параметрів, але й їх оновлення та розширення.

М. Капустін визначає економічну безпеку підприємства як сукупність чинників, які забезпечують незалежність, стійкість, здатність до прогресу в умовах дестабілізуючих факторів [23, с. 46]. Дискусійним вважаємо бачення науковця щодо безпеки як сукупності чинників. Знову ми дотримуємося думки про те, що це – відповідний стан.

Проведене аналітичне дослідження дає змогу зробити висновок про відсутність єдиної думки серед науковців щодо трактування економічної безпеки підприємств. Економічну безпеку підприємства трактують як стан захищеності від внутрішніх і зовнішніх загроз; стан ефективного використання ресурсів або потенціалу; узгодження і захист економічних інтересів; захист від економічних злочинів; наявність конкурентних переваг; стан стійкості, сукупність заходів чи чинників.

Вивчення окремих тлумачень економічної безпеки підприємства дало змогу виділити підходи до його трактування, зокрема ресурсно-функціональний, ентропійно-функціональний, комерційно спрямований, стійкісно-орієнтований.

Аналіз також дав можливість виділити такі ознаки економічної безпеки підприємства:

- захищеність соціально-економічної системи від наявних та потенційних загроз із внутрішнього та зовнішнього середовища;
- стійкість та стабільність, які реалізуються через забезпечення відповідного рівня прибутковості;
- узгодженість і реалізація економічних інтересів відповідно до стратегічної мети діяльності підприємства;
- можливість самоорганізації та саморозвитку.

Отже, економічну безпеку підприємства пропонуємо трактувати як стан надійної захищеності соціально-економічної системи від наявних та потенційних загроз із внутрішнього та зовнішнього середовища, який дає можливість для самоорганізації та саморозвитку, гарантує стійкість та стабільність в умовах відповідного рівня прибутковості, узгодженості й реалізації економічних інтересів.

Щодо проблем соціальної безпеки, то теоретична і практична база її дослідження ще не має належного розвитку, незважаючи на те, що сьогодні вже є ряд науковців, які займаються її вивченням.

У науковій літературі поняття «соціальна безпека» почало формуватися в кінці 90-х років ХХ сторіччя. Зокрема, вперше термін «соціальна безпека» задекларовано у

Всесвітній Соціальній Декларації (1995 рік), яка торкалась соціальних аспектів сталого розвитку, що покликані забезпечити соціальну безпеку у світі. Варто зазначити, що у західній економічній літературі найбільшого поширення отримала думка про те, що «соціальна безпека – це найвищий рівень системи соціального захисту, яка забезпечує її універсальність і загальний доступ населенню» [5]. Проте варто зазначити, що таке трактування пов'язує соціальну безпеку тільки із системою соціального захисту, хоча він дедалі частіше передбачає комплекс заходів, спрямованих на створення безпечного соціального середовища людини.

Декларацією про державний суверенітет України соціальна безпека держави розглядається як стан гарантованої правової та інституціональної захищеності життєво важливих соціальних інтересів як особи, так і суспільства від зовнішніх та внутрішніх загроз [24, с. 67].

Визначення цього поняття є у Концепції національної безпеки України, в якій виокремлено 7 сфер національної безпеки України, до яких включена і соціальна, яку характеризують як стан захищеності життєво важливих інтересів особи, суспільства та держави від внутрішніх та зовнішніх загроз, що є необхідною умовою збереження та примноження духовних і матеріальних цінностей. Проте варто зазначити, що у прийнятому у 2003 році Законі «Про основи Національної безпеки» цей термін відсутній, зазначені лише при цьому загрози національним інтересам та національній безпеці у соціальній сфері.

Питання соціальної безпеки на рівні суб'єкта господарювання є менш дослідженими і потребують подальшого вивчення та удосконалення. Проблемами соціальної безпеки підприємства займалися такі економісти, як, зокрема, В. Безбожний, Т. Голубєва, О. Іляш, Б. Купчак, В. Лугова, О. Ляшенко, Н. Мехеда.

Під соціальною безпекою підприємства В. Лугова та Т. Голубєва розуміють створення системи взаємовигідних партнерських відносин між персоналом та керівництвом підприємства, що забезпечується задоволенням матеріальних та нематеріальних потреб працівників та реалізацією інтересів підприємства [25, с. 70]. Дискусійним вважаємо в цьому визначенні те, що автори процес забезпечення соціальної безпеки підприємства розглядають як внутрішній процес, тобто узгодженість інтересів керівництва та персоналу. На нашу думку, соціальна безпека є ширшим

поняттям, і на процес її забезпечення впливає ряд чинників зовнішнього по відношенню до підприємства середовища.

На думку С. Омельчук [26, с. 208], сутність соціальної безпеки підприємства полягає в забезпеченні прожиткового мінімуму працівникам підприємства, росту заробітної плати, системи мотивації й оплати праці за кінцевими результатами роботи, відповідності заробітної плати кваліфікації працівників. Критичний аналіз цього визначення дає змогу зробити висновок про його обмеженість матеріальними інтересами працівників та рівнем їх задоволення. Інші ж аспекти трудового життя працівників, а також їхні потреби й інтереси залишилися поза полем зору науковців. На нашу думку, соціальна безпека підприємства не повинна обмежуватися тільки системою мотивації праці.

Згідно з трактуванням Б. Купчак [27, с. 344] соціальна безпека підприємства характеризується таким станом соціально-економічного розвитку підприємства, що забезпечує його працівникам належний рівень життя, доходів, прийнятні умови праці та відпочинку незалежно від впливу внутрішніх та зовнішніх загроз.

В. Безбожний [28, с. 29] розглядає соціальну безпеку підприємства як стан захищеності підприємства від зовнішніх і внутрішніх загроз, який досягається шляхом гармонізації та взаємоузгодження його інтересів відповідно до інтересів суб'єктів внутрішнього й зовнішнього середовища в часі та просторі. З визначення незрозуміло, які саме інтереси підприємства та суб'єктів внутрішнього й зовнішнього середовища повинні бути узгоджені у процесі забезпечення соціальної безпеки підприємства. А тому це трактування однаково може стосуватися як економічної, екологічної, так і соціальної безпеки підприємства.

Соціальну безпеку підприємства Н. Мехеда та А. Маджула [29, с. 85] розглядають як систему соціально-економічних заходів, які спрямовані на матеріальне забезпечення працівників, покращення якості життя та умов праці. Не зовсім логічним є трактування соціальної безпеки як системи заходів. Скоріше, це шляхи, способи забезпечення соціальної безпеки, а не її стан.

На нашу думку, найбільш влучне визначення соціальної безпеки сформовано О. Іляш [30, с. 58], яка розглядає її як стан взаємозв'язку людських, корпоративних ресурсів і підприємницьких можливостей, за якого гарантується найбільш ефективно вико-

ристання персоналу для стабільного його функціонування та динамічного соціального розвитку, запобігання внутрішнім і зовнішнім негативним загрозам.

Враховуючи вищевикладене, можемо визначити, що соціальна безпека підприємства характеризується:

- станом злагоджених відносин між персоналом та керівництвом підприємства;
- рівнем забезпечення матеріальних інтересів працівників;
- належним рівнем життя, доходів, прийнятними умовами праці та відпочинку працівників;
- станом захищеності від зовнішніх і внутрішніх загроз;
- як системою соціально-економічних заходів;
- як різновекторна взаємодія в часі та просторі соціально-економічних інтересів;
- як стан взаємозв'язку людських, корпоративних ресурсів і підприємницьких можливостей, за якого гарантується найбільш ефективно використання персоналу.

Отже, на наш погляд, поняття соціальної безпеки підприємства може бути визначене як стан захищеності соціальних інтересів персоналу від зовнішніх та внутрішніх загроз щодо його професійного, соціального стану та рівня життєзабезпечення, за якого відбуваються збереження та розвиток трудового потенціалу, а також зростання показників ефективності діяльності підприємства.

Враховуючи виділені ознаки економічної та соціальної безпеки та сформовані трактування цих понять, можемо дати визначення соціально-економічній безпеці підприємства.

Отже, соціально-економічна безпека підприємства – це стан, який характеризується надійною захищеністю соціально-економічної системи від наявних та потенційних загроз із внутрішнього та зовнішнього середовища, який дає можливості для самоорганізації та саморозвитку, збереження та розвитку трудового потенціалу, гарантує стійкість та стабільність, відповідний соціальний стан та рівень життєзабезпечення в умовах відповідного рівня прибутковості та узгодженості й реалізації економічних інтересів.

Висновки з цього дослідження. Отже, на основі вивчення підходів науковців до трактування понять «економічна безпека підприємства» та «соціальна безпека підприємства», а також їх критичного аналізу визначено їх ознаки та запропоновано авторське бачення їх тлумачень. Логічне узагальнення результатів проведеного дослідження дало змогу

сформувані трактування поняття «соціально-економічна безпека підприємства», що, на відміну від наявних підходів, враховує дві складові та обумовлює їх взаємозв'язок та синергію. Це розширює базу теоретичних досліджень економічної науки. Проте ще є

ряд завдань, які допоможуть глибше зрозуміти сутність соціально-економічної безпеки підприємства, зокрема компонентна будова, функціональне призначення, методика оцінки її рівня, на що і будуть націлені подальші дослідження автора.

ЛІТЕРАТУРА:

1. Маслоу А. Мотивация и личность / А. Маслоу ; пер. с англ. – 3-е изд. – СПб. : Питер, 2009. – 352 с.
2. The Future of Work Motivation Theory / [R.M. Steers, R.T. Mowday, D.L. Shapiro] // *Academy of Management Review*. – Vol. 29. – № 3. – P. 379–387.
3. Поняття і сутність мотивації [Електронний ресурс]. – Режим доступу : books.efaculty.kiev.ua/men/6/t/7/2.html.
4. Жаліло Я. Стратегія забезпечення економічної безпеки України. Пріоритети та проблеми імплементації / Я. Жаліло // Стратегія національної безпеки України в контексті досвіду світової спільноти. – К. : Сатсанга, 2001. – 224 с.
5. Іляш О. Наукові передумови ідентифікації категорії «Соціальна безпека регіону» / О. Іляш [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://www.nbuv.gov.ua/portal/soc_gum/en_re/2010_7_3/4.pdf.
6. Степаненко А. Безпека як фундаментальна системна парадигма сталого розвитку і буття суспільства / А. Степаненко // *Економіст*. – 2011. – № 4. – С. 26–29.
7. Качинський А. Екологічна безпека України: системний аналіз, перспективи покращення / А. Качинський [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://old.niss.gov.ua/book/Kachin/index.htm>.
8. Пастернак-Таранушенко Г. Економічна безпека держави : [підручник для осіб, що навчаються за фахом «службовець державного управління»] / Г. Пастернак-Таранушенко ; за ред. Б. Кравченка. – К. : Інститут державного управління і самоврядування при Кабінеті Міністрів України, 1994. – 140 с.
9. Основы экономической безопасности. (Государство, регион, предприятие, личность) / под ред. Е. Олейникова. – М. : ЗАО Бизнес-школа «Интел-Синтез», 1997. – 288 с.
10. Кирієнко А. Механізм досягнення і підтримки економічної безпеки підприємства : автореф. дис. ... канд. екон. наук : спец. 08.06.01 «Економіка, організація і управління підприємствами» / А. Кирієнко ; Київський національний економічний університет. – К., 2000. – 19 с.
11. Кузенко Т. Планування економічної безпеки підприємства в умовах ринкової економіки : автореф. дис. ... канд. екон. наук : спец. 08.06.01 «Економіка, організація і управління підприємствами» / Т. Кузенко ; Європейський ун-т фінансів, інформаційних систем, менеджменту та бізнесу. – К., 2004. – 18 с.
12. Ільяшенко С. Складові економічної безпеки підприємства і підходи до їх оцінки / С. Ільяшенко // *Актуальні проблеми економіки*. – 2003. – № 3. – С. 12–19.
13. Ковалев Д. Экономическая безопасность предприятия / Д. Ковалев, Т. Сухорукова // *Экономика Украины*. – 1998. – № 10. – С. 48–52.
14. Бендиков М. Экономическая безопасность промышленного предприятия (организационно-методический аспект) / М. Бендиков // *Консультант директора*. – 2000.
15. Плетникова И. Определение уровня и планирование экономической безопасности предприятия / И. Плетникова // *Вісник Технологічного університету Поділля. Серія «Економічні науки»*. – 2000. – № 4. – Ч. 2. – С. 100–108.
16. Кракос Ю. Подход к оценке уровня финансовой составляющей экономической безопасности предприятия / Ю. Кракос, Н. Серик // *Економіка. Фінанси. Право*. – 2006. – № 12. – С. 7.
17. Раздина Е. Коммерческая информация и экономическая безопасность предприятия / Е. Раздина // *Бизнес-информ*. – 1997. – № 24. – С. 63–65.
18. Экономическая безопасность хозяйственных систем / под общей ред. А. Колосова. – М. : Изд-во РАГС, 2001. – 446 с.
19. Козаченко Г. Методологические основы оценки уровня экономической безопасности предприятия / Г. Козаченко, В. Пономарев // *Региональные перспективы*. – 2000. – № 2–3. – С. 104–106.
20. Шлыков В. Экономическая безопасность предприятия / В. Шлыков // *ЕКО*. – 2002. – № 11. – С. 94–99.
21. Дубецька С. Економічна безпека підприємств України / С. Дубецька // *Недержавна система безпеки підприємництва як суб'єкт національної безпеки України : збірник матеріалів наук.-практ. конфер.* – К. : В-во Європейського ун-т фінансів, інформаційних систем, менеджменту і бізнесу, 2003. – С. 146–172.
22. Подлужна Н. Організація управління економічною безпекою підприємства : автореф. дис. ... канд. екон. наук : спец. 08.06.01 «Економіка, організація і управління підприємствами» / Н. Подлужна ; НАН України ; Інститут економіки промисловості. – Донецьк, 2003. – 20 с.

23. Капустин Н. Экономическая безопасность отрасли и фирмы / Н. Капустин // Бизнес-информ. – 1999. – № 11–12. – С. 45–47.
24. Ляшенко О. Значення соціально-економічної безпеки підприємства як функція сучасного менеджменту / О. Ляшенко, В. Безбожний // Наукові праці ДОНТУ. Економіка. – 2007. – Вип. 33. – С. 66–70.
25. Лугова В. Соціальна безпека як ключова підсистема безпеки підприємства / В. Лугова, Т. Голубєва // БІЗНЕС-ІНФОРМ. Економіка – 2011. – № 10 – С. 69–72.
26. Омельчук С. Визначення сутності поняття «економічна безпека підприємства» та його складових / С. Омелянчук // Вісник Хмельницького національного університету. Економічні науки. – 2008. – № 6. – Т. 1. – С. 206–210.
27. Купчак Б. Економічна безпека підприємництва: суть та умови виникнення / Б. Купчак // Науковий вісник Львів. держ. ун-ту внутр. справ. Сер. «Економіка». – 2010. – Вип. 2. – С. 334–346.
28. Безбожний В. Вибір способу забезпечення соціально-економічної безпеки великих промислових підприємств : дис. ... канд. екон. наук : спец. 08.00.04 «Економіка та управління підприємствами» / В. Безбожний ; СНУ ім. В. Даля МОН України. – Луганськ, 2009. – 20 с.
29. Мехеда Н. Планування соціальної безпеки на підприємстві / Н. Мехеда, А. Маджула [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://nauka.kushnir.mk.ua/?p=39869>.
30. Іляш О. Наукові передумови ідентифікації категорії «соціальна безпека регіону» / О. Іляш // Збірник наукових праць Луцького національного технічного університету. Економічні науки. Сер. «Регіональна економіка». – 2010. – Вип. 7(27). – Ч. 3. – С. 37–62.